

которым он неоднократно подвергался здесь с тех пор, как принятое им решение сделалось известным.

ДАОО. – Ф. 1. – Оп. 249. – Спр. 651 за 1872 р. – Арх. 1-7.

Volodymyr Poltorak

The documents on Mihal Chaycovs'kyi in State Archives of Odesa region

It is the first publication of the documents from the funds of State Archives of Odesa region, which illustrate an attitude of Russian administration toward such eccentric personality as Mihal Chaycovs'kyi concerning his support made from abroad to Polish national movement in the XIX c. and his participation in East War 1853-1856. It is also offered to the readers' attention the documents of the file on Mihal Chaycovs'kyi's return to the Russian empire.

УДК 94(477.74)“1863”

Олена Бачинська

**УКРАЇНЬСЬКА СКЛАДОВА У ПОЛЬСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ РУСІ:
З ПОВІДОМЛЕНЬ РОСІЙСЬКОГО КОНСУЛА В ГАЛАЦІ**

Публікуються документи з Державного архіву Одеської області, що ілюструють процес підготовки в м. Галаці (на той час Османська імперія) польського виступу 1863-1864 рр. проти російської влади. Документи свідчать про використання української складової лідерами польського національного руху.

Тема польського національного руху XIX ст. достатньо досліджена в історичній літературі. Вивчалися різні аспекти та складові цього руху, в тому числі й участь у ньому українських діячів, його підтримки на території України, використання козацької тематики й інших тем української історії для залучення до лав польського національного руху українців. Під час підготовки і самого польського виступу (повстання) 1863-1864 рр. у Варшаві був створений Центральний національний комітет, якій згодом став Національним урядом. З представників польської еміграції створювалася розвинена мережа його підпільних відділень, які мали різні назви – Уряди, Агентства, Комітети та ін. і діяли, крім Російської імперії, в різних країнах – Франції, Румунії, Османській та Австрійській імперіях. Польські емігранти підтримували учасників виступу коштами, зброєю, формуванням воєнізованих груп. Найбільш активним в цьому плані виявся центр в Добруджі (тоді Османська імперія).

До уваги читачів пропонуються два документи, які демонструють діяльність польських емігрантів в Галаці для підтримки польського виступу 1863 р.⁴⁵⁹ Автором цих документів є представник російського

⁴⁵⁹ Так зване Січневе повстання – розпочалось в ніч 9/10 (22/23) січня 1863 р. нападам на російські війська в кількох десятках пунктів одночасно, що мало характер дуже схожий на значну, за територіальним розповсюдженням, партизанську війну. Приборкано навесні 1864 р.

консульства в Ізмаїлі та Галаці П.С.Романенко, який особисто надіслав новоросійському та бессарабському генерал-губернатору копії своїх донесень у різні департаменти Міністерства іноземних справ Російської імперії. Павло Степанович Романенко, колецький асесор, мав опікуватися питаннями переселення різних груп населення з територій Османської імперії, Молдови та Волощини до Росії після Східної війни 1853-1856 рр. Як видно з тексту документів, він ще займався збиранням інформації щодо польських справ і відповідно усі його повідомлення мають гриф “Таємно”.

Представлені документи відклались у Державному архіві Одеської області у фонді новоросійського та бессарабського генерал-губернатора (ДАОО, ф.1, оп.249, спр.430). Останній пильнував за прикордонною територією між Російською й Османською імперіями, Румунією. У фонді зберігаються чимало документів, які свідчать про стурбованість чиновників генерал-губернаторства таємними приготуваннями польських діячів й наявністю озброєних частин на кордонах імперії, враховуючи минулий досвід польського виступу 1830-х рр. і знання ситуації 1863 р. на території Польщі, Литви й Правобережної України. Саме в період написання повідомлень в серпні-вересні 1863 р. стався так званий виступ С.Милковського⁴⁶⁰ з території Добруджі на територію Молдавії (поблизу з кордонами новоросійського та бессарабського генерал-губернаторства), який мав йти для підтримки польських сил.

У представлених повідомленнях важливим пунктом для підтримки польського виступу фігурує Галац, що перебував на той час у складі Османської імперії. Активна діяльність тут лідерів польського руху приводила до контролю та перевірки будь-яких фактів співчуття, тимбільш підтримки цих діячів різними верствами населення в Південній Україні та Бессарабії. Інколи ці підозри виявлялись безпідставними. Про все це свідчать численні справи в вищезазначеному фонді.

У повідомленнях консула відобразилися різні виміри української складової, які намагались використати лідери польського руху для підтримки своїх ідей. Так, у документі №1 консул П.С.Романенко торкнувся питань поповнення (вербування) польських підпільних воєнізованих груп українським і російським населенням (“великоруссами и малоруссами”), яке проживало у Добруджі. У 1860-х рр. україно-російське населення цього регіону було представлено, здебільшого, українськими селянами утікачами і нащадками колишніх задунайських козаків, російське населення – старообрядцями: козаками-некрасівцями та липованами. Досвід залучення місцевого населення Добруджі у військові формування був набутий під час Східної війни 1853-1856 рр. Подібну ідею активно експлуатував відомий польський емігрант Міхаль Чайковський (Чайка, Мехмед Садик-паша). М. Чайковський (по-матері походив з гетьманського роду Брюховецьких) спрямував свою діяльність на підго-

⁴⁶⁰ Сигизмунд Милковський (Milkowski) (бл. 1820, Подільська губ. – бл.1890, Женева) – видатний польський письменник відомий під псевдонімом Том.-Теодора Ежа (Tom.-Teodor Jez). Освіту здобув в Одесі та Києві, брав участь у повстанні в Угорщині 1848 р., після проживав в Османській імперії та Волощині, Бельгії та Швейцарії.

товку в Україні антиімперського повстання і відновлення Гетьманщини. Ще у 1831 р. він сформував два козацькі загоны, якій очолив у так званому польському повстанні, після чого був проголошений “небажаною” персоною в Російській імперії⁴⁶¹. Після початку Східної війни М. Чайковський сформував на території Добруджі так зване “Оттоманське козацьке військо”. На нашу думку, українське населення Добруджі через різні причини, як під час Східної війни, так і в інший час неактивно брала участь у подібних формуваннях⁴⁶². Це відзначав і сам М. Чайковський у своїх спогадах: “Обмалъ серед них було Липован – були то найманці Цигани, Волохи, євреї навіть і бродяги різних народів, яких не хотіли приймати навіть до Запорозької Січі” (“Bardzo mało między niemi było Lipowanów – byli to najemnicy Cyganie, Wolochy, zydzi nawet i brodiaki roznych narodów, ktorych niechciano przyjąć nawet do zarogozkiéj Siczy”)⁴⁶³. Консул в Галаці також зауважив, що українці та росіяни “енергійно відкидають” залучення до польських справ. Проте не можна й категорично заперечувати участь старообрядців у таких воєнізованих структурах⁴⁶⁴. Зокрема на це вказують і листи новоросійського і бессарабського генерал-губернатора зі стурбованістю чиновника можливістю підтримки старообрядцями польських емігрантів у 1860-х рр. Як наслідок розпорядження про складання карт Нижнього Подунав’я з зазначенням селищ, в яких проживали старообрядці та інструкції стежив за ними⁴⁶⁵.

Іншою українською складовою у документі №1 можна вважати інформацію про “якогось Коваленка”, що “прирік себе справі Малоросії, своєї батьківщини”. Описання діяльності та напрямку поїздки Коваленка – “через Галац до Константинополя” можна інтерпретувати, як бажання налагодити контакти з польськими емігрантами в Галаці й Стамбулі, адже саме в Стамбулі перебував згаданий вище М. Чайковський та його прихильники. Поїздка не виглядає випадковою, якщо врахувати наступне. Лідери польського руху 50-60-х рр. ХІХ ст. поділялись на таких, що відстоювали відновлення держави в межах Речі Посполитої 1772 р. (тобто з правобережними українськими землями в її складі; відновлення, навіть, у варіанті триєдиної держави з Польщі, Литви, України) і таких, що вважали можливим відновити незалежність Гетьманщини. До останніх належав і М. Чайковський⁴⁶⁶.

⁴⁶¹ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т.1. – С.251-263.

⁴⁶² Бачинська О. Козацтво в “післякозацьку добу” української історії (кінець ХVІІІ – ХІХ ст.)/Олена Бачинська. – Одеса: “Астропринт”, 2009. – С. 183-184.

⁴⁶³ Kozaczyna w Turcyi. Paryz: w drukarni L. Martinet. – Pariz, 1857. – С.61. Маємо інший опублікований не зовсім коректний переклад: “Дуже мало між ними було Липован – зате були найманці Цигани, Волохи, щоб навіть і бурлаки різних народів, які випадково приїхали на Запорозьку Січ”. Див.: Козацька спадщина. – Дніпропетровськ, 2008. – Вип.4. – С.133.

⁴⁶⁴ Пригарин А. Русские старообрядцы на Дунае. – Одеса; Измаил; М., 2010. – С.165-166.

⁴⁶⁵ ДАОО. – Ф.1. – Оп. 249. – Спр. 519. – Арк.6, 14-15; Спр.721. – Арк.3-5, 32-33; Спр.430. – Арк.94, 186-197, 246-258 тощо.

⁴⁶⁶ Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. – К., 1994. – Т.1. – С.251-263; Фалькович С.М. Идейно-политическая борьба в польском освободительном движении 50-60-х годов ХІХ ст. – М., 1966. – С.21- 22.

“Невідомий” Коваленко, в тексті документа представлений як уродженець Полтавської губернії, студент Санкт-Петербурзького університету, який виборював права студентів у заворушеннях 1861 р., за що й був ув’язнений у Кронштадтську в’язницю. Як виявилось у подальшому під ім’ям Коваленка приховувалась достатньо відома особа – Франц Ілліч Ковалінський. Він дійсно навчався і закінчив Санкт-Петербурзький університет, брав участь у студентських заворушеннях, був заарештований і ув’язнений на два місяці у Петропавлівську, потім Кронштадтську в’язницю⁴⁶⁷. Як з’ясувалось далі, Коваленко-Ковалінський через рік після закінчення університету приїхав зі своїм університетським другом [Ф...], сином поміщика Хотинського повіту до Хотину. В місті він активно спілкувався з місцевими поміщиками, а потім під виглядом поїздки до Кишинева, де начебто мав отримати закордонний паспорт, в ніч з 1 на 2 серпня 1863 р. нелегально перетнув прикордоннур. Прут і зник у Молдоваві⁴⁶⁸. Вже 22 серпня про нього інформує російський консул П.С.Романенко. Слід зауважити, що таємному агенту генерал-губернатора Франц Ковалінський не видався людиною з “поганими знаннями”, навпаки – “молода людина з гарною освітою, обережна в розмовах, не запальна. Гарно розмовляє французькою та німецькою, й, мабуть, без потреби у грошах”. В дипломі університету також з’ясувалось походження Коваленко-Ковалінського з Гродненської губернії. Проте іншу версію свого походження він відстоював не лише в Добруджі, але й в Бессарабії⁴⁶⁹. Отже, все свідчило за те, що Коваленко-Ковалінський їхав до Стамбула для вирішення важливих таємних справ і використовував при цьому “українську легенду”.

У документі №2 український вимір представляють знайдені консулом печатки польських національних організацій, які готували виступ проти Російської імперії. На цих печатках (зображення однієї додається, див. с.150) про землі колишньої держави Річ Посполита, які об’єднували землі Польщі, Литви й України до кінця XVIII ст. На печатках представлена символіка усіх трьох держав у вигляді щитів під однією короною. На щиті, що мав позначати українську складову зображений “козак, який тримає у правій руці меч, і в лівій – хрест”. Консул П.С.Романенко, який описував ці печатки в своєму повідомленні, зазначив, що такий “герб був прийнятий Хмельницьким”. Відзначимо, що “лицар-козак з шаблею та мушкетом” залишався за часів Б.Хмельницького гетьманським знаком, а герб Війська Запорозького мав зображення “лицаря-козака із мушкетом” або списом⁴⁷⁰.

Отже, документи Державного архіву Одеської області зберігають чималу інформацію про організацію польського національного руху другої половини XIX ст., в яких відображена, в тому числі й українська складова.

⁴⁶⁷ Революционные деятели в России.

⁴⁶⁸ ДАОО.– Ф.1. – Спр.430. – Арк. 141.

⁴⁶⁹ Там само. – Арк. 142.

⁴⁷⁰ Старух О.В. Герб// Українське козацтво. Мала енциклопедія. – К., Запоріжжя, 2002. – С.97.

Надані нижче документи публікуються вперше, популярним методом, зі збереженням мовних, граматичних і стилістичних особливостей оригіналу (в тому числі граматичних помилок). Старі кириличні літери “і” та “ѣ” замінені відповідними літерами “и” та “е”. Твердий знак в кінці слів опущений. Непрочитані слова позначені трьома крапками у квадратних дужках.

Моменти, що потребували додаткового пояснення позначені автором статті в документах цифрами, які відсутні в оригінальних текстах.

Документи

Документ № 1. Повідомлення керівника російського консульства в Галаці до Міністерства іноземних справ. 22 серпня 1863 р. Копія.

Копия с донесения Управляющего Русским Императорским Консульством в Галаце Господину Директору Азиатского Департамента Министерства Иностранных дел от 22 августа 1863 года № 1168.

В настоящее время в Галаце и Браилове Агенты Польского революционного Правительства производят усиленную вербовку людей между самым темным классом здешних жителей, пользующихся незавидною репутациею, между классом, который по справедливости можно назвать грязнейшем поддонком человеческого общества.

Сумма, которой они располагают, как видно велика, потому что каждый завербованный, получает в месяц 10 червонцев. Люди заведующие ею не слишком честны; значительную часть денег они обращают в свою собственность; между тем как их действия и издержки очень трудно контролировать. Вербовка производится для той шайки, которая организуется в Верхней Молдавии. Судя по поспешности вербовки, я допускаю мысль, что они попытаются вторгнуться в наши пределы осенью⁴⁷¹. В числе прочего сброда стараются завербовать Великоруссов и Малоруссов, находящихся здесь, но они энергично отвергают это. На днях в Галаце объявлена подписка в пользу [без...] из поляков находящихся в городском местном госпитале, где они [...]; Некто Коваленко, якобы помещик Полтавской губернии, студент С.-Петербургского Университета просидевший вместе с другими в 1861 году в Кронштадтской крепости потом выпущенный и поступивший на службу в Корпус Лесничих прибыл в Галац, где имел свидание с поляками. Цель его поездки не известна. Поляки хотели и его завербовать, но он отказался, говоря, что обреч себя делу Малороссии, своей родины. Коваленко, молодой человек с поэтическим настроением духа, но весьма плохими познаниями и вообще человек сам по себе не опасный; он желает, придать своему проезду чрез Галац в Константинополь какое-нибудь значение; но судя по сведениям, дошедшим до меня об этой личности, я не думаю чтобы Коваленко мог иметь серьезное поручение.

⁴⁷¹ Ймовірно, мова йде, про вищезгаданий виступ С.Милковського.

С некоторого времени я заметил // в здешнем Австрийском Консуле какую-то недоверчивость ко мне и узнал положительно, что он особенно старается следить за моими действиями. Не подавал, ему никакого повода быть ко мне недоверчивым, я стараюсь доискаться причины послужившей к осторожности принятой им в отношении ко мне и из источников весьма положительных узнал, что Австрийский Консул получил из Вены от Министра Полиции секретное предписание следить вообще за действиями агентов Российского Правительства, так как действия их направлены к тому, чтобы произвести в Венгрии всеобщий беспорядок. При всяком удобном случае я стараюсь действиями своими уверить Г.Кремера здешнего Австрийского Консула в совершенно бесполезной предосторожности принятой им в отношении ко мне по поводу высказанного обстоятельства и показать ему ошибку, в которую он впал.

Документ № 2. Секретне повідомлення керівника російського консульства в Галаці П. Романенка генеральному консулу в Об'єднаних князівствах Молдавії та Волощини⁴⁷² барону Оффенбергу⁴⁷³. 20 вересня 1863 р. Копія.

Копия с секретного донесения Г.Управляющего Консульством в Галаце П. Романенко к Г. Генеральному Консулу в Соединенных княжествах, барону Оффенбергу, от 20го сентября 1863 г. под № 1354

Галац по географическому своему положению и важности значения, обратил на себя внимание Народного Польского Правительства.

Существовавший в Галаце на весьма шатких основаниях Польский Экспедиционный Комитет, состоявший из людей простых, малозначащих, слабодействовавших, упразднен и заменен Агентством Национального Правительства с ответственными способными личностями, получающими значительные содержания. – Некто Крацовский, дельный и проницательный поляк, назначен Агентом, помощником ему Винклер и для части исполнительной принят в Агентство Адольф Сташевский. Эти три личности, на днях, выполнили присягу в здешней католической церкви на верность служения Польскому Народному Правительству.

Не зависимо от учреждения в Галаце Агентства Польское Народное Правительство облекло поляка Михайла Мрзовицкого званием чрезвычайного Комиссара в полуденных странах, под которыми следует подразумевать: Придунайские княжества, Галицию, Южную Россию и Добруджу. Галац, как порт, представляющий более других портов возможность к прямым отношениям с Одессою, Константинополем, Туль-

⁴⁷² З 1857 р. розпочався процес об'єднання князівств Молдови та Волощини в єдину державу, які з 1858 р. отримали назву Об'єднані князівства Молдавії та Волощини, а з січня 1862 р. – Румунія.

⁴⁷³ Оффенберг Генрих Генрихович, барон – 08.08.1863-4.05.1868 – російський генеральний консул в Румунії.

чею, Лембергом⁴⁷⁴ и другими городами, избран пунктом централизации действий Комиссара.

В подтверждении сказанного обязанностью считаю представить при этом Вам, Барон, снимки сделанные мною с найденных здесь печатей: Чрезвычайного Комиссара и Агентства Польского Народного Правительства, по которым нельзя не убедиться в действительности существования здесь как того, так и другого. – На обоих печатях изображена в большом виде корона Польского Царства и под нею три щита: на одном сделан оттиск герба Польши /Белый Орел/, на другом Литвы /Конь-Пóгонь/, а на третьем щите изображен герб Украины /Козак, держащий в правой руке меч, и в левой – крест/; последний герб был принят Хмельницким. – На одной печати подпись на польском языке Народное Правительство и Комиссар Полуденный; на другой печати на польском же языке Народное Правительство и Агентство Полуденное.

Из шифрованной телеграфической депеши моей, адресованной Вам, Барон, 28 Августа, не без известно что я приобрел ключ к Молдавскому шифру; это приобретение дало мне возможность читать все шифрованные депеши, адресованные префектом Гикою к Владетельному Князю⁴⁷⁵ во время высадки инсургентов⁴⁷⁶ на территории Молдавии в этой шифрованной телеграфической корреспонденции я усмотрел, что Мрозовицкий, пользующийся особым доверием Польского Национального Правительства, был в близких сношениях с правительством Придунайских Княжеств через посредство частного Секретаря Его Светлости Владетельного Князя Балигона де Бенья. – Принимая во внимание последние обстоятельство я не могу положительно утверждать, но позволяю себе предполагать, возможность сношения самого Владетельного Князя с Польским Народным Правительством и допускаю мысль, на сколько это возможно, что // самое учреждение в Галаце Агентства, равно как и допускание в Княжествах Польских эмиссаров, есть последствия некоторой уступчивости Его Светлости перед Народным Польским Правительством.

Следует заключить, что вместе с учреждением в Галаце Агентства под управлением Крацовского происки поляков, сравнительно, будут скрытные и действительные противу до ныне существовавших, а потому чтобы оппонировать Крацовскому и Мрозовицкому Управляемому мною Консульству при имеющихся не значительных материальных средствах представиться более затруднений, вследствие чего увеличение денежных средств моему приемнику [Г.Амбургу] для приискания способных агентов тайных Консульства, – есть необходимость в высшей степени знаменательная.

ДАОО. – Ф.1. – Оп.249. – Спр.430. – Арк. 184-185 зв., 230-231зв.

⁴⁷⁴ Назва м. Львова у XIX ст.

⁴⁷⁵ Голова держави – Об'єднані князівства Молдавія та Волощина.

⁴⁷⁶ Інсургент – учасник повстання. Тут йдеться про учасників польського Січневого виступу 1863 р.

Ukrainian component in Polish national movement in the reports of the Russian consul in Galats

In the article there are published the documents from State Archives of Odesa region, which illustrate a process of preparation in Galats (Ottoman empire) the Polish uprising of 1863-1864 against Russian power. Documents testify the fact of using the Ukrainian component by the leaders of Polish movement.

УДК 93.058.22:281.9(093)(477)“18”

Наталя Діанова

**ЗВ'ЯЗКИ КОЗАЦТВА З ПРАВОСЛАВНОЮ ЦЕРКВОЮ
В ДОКУМЕНТАХ ХІХ ст.**

В даній публікації розглядаються документи, що вказують на взаємозв'язки українського козацтва і православної церкви у ХІХ ст.

Українське козацтво завжди було палким прихильником і відданим захисником православ'я. Козаки опікувалися православними храмами і монастирями, робили чисельні пожертви на користь церкви. Головною козацькою святинею, з якою пов'язані важливі сторінки історії запорозьких церков і українського козацтва, значний період часу був Пустинно-Миколаївський Самарський монастир. Це знайшло підтвердження у дослідженні архієпископа Гавриїла (Розанова), який на основі документальних матеріалів розглянув історію монастиря, його стосунки із Січчю та роль у духовному житті запорозького козацтва⁴⁷⁷.

У різних регіонах України проявлялося меценатство козаків по відношенню до православної церкви. Один із багатьох прикладів має відношення до реконструкції християнських святинь у Криму. Завдяки активній діяльності архієпископа Херсонського і Таврійського Інокентія (Борисова) у 1853 р. на руїнах Херсонеса відбудовано невелику церкву, яку 28 лютого освячено в ім'я кн. Володимира. Безпосередній учасник подій – ієромонах Василь у листі до архієпископа Інокентія повідомляв, що під час урочистостей “полковник Війська Донського Андрій Дмитрович Юдін із чинами свого полку пожертвував 75 крб. сріблом. Підполковник Війська Донського Микола Степанович Петровський брав участь у благоустрої цієї церкви”⁴⁷⁸.

У 1782 р. запорожці Іван і Яков Шияни за власний рахунок обладнали головний іконостас Покровської церкви у містечку Нікополь. Портрет Якова Шияна впродовж майже 100 років зберігався в церкві. В 1864 р., з дозволу Катеринославської духовної консисторії, настоятель Покровської церкви протоієрей Карелін передав його оригінал до музею Одеського товариства історії та старожитностей, залишивши копію для церкви⁴⁷⁹.

⁴⁷⁷ Гавриил, архиепископ. Историческая записка о Пустынно-Николаевском Самарском монастыре. – Одесса, 1838. – 64 с.

⁴⁷⁸ Російська національна бібліотека. Відділ рукописів. – Ф. 313. – Д. 37. – С. 470 – 471.

⁴⁷⁹ ДАОО. – Ф. 93. – Оп. 1. – Спр. 4. – Арк. 72.